

ARAŞTIRMA MAKALESİ / RESEARCH ARTICLE

XVI. Yüzyıl Osmanlı Hukuk Hayatında Bir Ferman, Bir Fetva ve Bir Adalet Arayışı Hikâyesi

A *Firman*, a *Fatwa* and a Story of Seeking Justice in the 16th Century Ottoman Judicial Life

Muharrem MİDİLLİ*

Öz: İslam hukuk edebiyatı türlerinin, özellikle fetvanın uzun sayılabilecek bir zamandan beridir hukuk tarihi, sosyal tarih, hukuk antropolojisi ve iktisat tarihi araştırmalarında veri kaynağı olarak kullanıldığı görülmektedir. Bunun başlıca nedeni fetvaların gerçek kişi ve olaylarla ilgili olmasıdır. Literatürde fetvaların genellikle hukuki spekülasyon ürünü olmadığı ve Müslüman toplumların karşılaştıkları gerçek realitelerden kaynaklandıkları ifade edilmektedir. Bu araştırma temsili isimlerle formüle edilmiş olan bir merkezi Osmanlı fetvasının gerçek kişi ve olaylarla ilişkisine odaklanmakta ve bu bağlamda gerçek hukuki hayatla ilişkili olan fetvaların sosyal bilimlerdeki önemine dikkat çekmektedir. Araştırma bir ferman ve bir fetvadan hareket ederek fetva-olgu münasebeti ana teması içinde XVI. yüzyıl Osmanlı adalet yönetimine dair entelektüel bir hikâye inşa etmeye çalışmaktadır. Ferman, hükümet etme işlevinin yanında bir mahkeme ve temyiz mercii olarak da faaliyet gösteren Dîvân-ı Hümâyûn tarafından 1567 tarihinde çıkartılmıştır. Fetva aynı tarihte şeyhülislamlık makamını işgal etmekte olan Ebüssuûd Efendi'ye aittir.

Araştırmanın odaklandığı ferman, hikâyenin kahramanı olan Gümüşlü Ahmet tarafından İstanbul'da Dîvân-ı Hümâyûn'dan bizzat alınmıştır. Mahallî yetkililerden zulüm görüp yerel mahkemelerde adalet bulamayan ya da bulamayacağını düşünen kişilerin doğrudan İstanbul'a giderek en üst yargı merciiine başvurma hakkı bulunmaktaydı. XVI. yüzyılda bu yaygın bir adalet arama yoluuydu. Hikâyenin kahramanı olan Ahmet de adalet için bu yolu kullanmak mecburiyetinde kalmıştır. Bu talihsiz delikanlı Amasya civarında bir kısım mahallî yetkililer tarafından ağır bir zulme maruz bırakıldığını iddia etmektedir. Onun merkezi yetkililere verdiği ifadeye göre Çorum Alaybeyi adamlarına -fermanda net olarak açıklanmayan bir nedenle- Ahmet'i yakalamalarını ve kendisine getirmelerini emreder. Durumdan haberdar olan Ahmet kaçır ve komşusunun evine gizlenir. Alaybeyinin adamları Ahmet'i bulur ve tutuklayıp amirlerine iletirler. Alaybeyi, tutukluyu dağa götürür, zor kullanarak kendisine fi'l-i şenîf yapar ve bu şekilde dağlarda günlerce dolaştırır. Merkezi otorite ilgili kadınlara Ahmet'in öne sürdüğü bu iddiaları hakkaniyet esaslarına göre soruşturmalarını ve zanlıları şer'e uygun bir şekilde yargılamalarını emretmiştir. Emre göre kadıların Ahmet'in elindeki fetvaya da bakmaları gerekmektedir.

Ahmet yetkililerin dikkatini çekmek ve şikâyetinin etkisini artırmak için dilekçesine bir fetva iliştimişti. Davanın şeriata muvafık olarak halledilmesinin talep ediyordu. Onu

* Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Hukuku Anabilim Dalı, muharrem_midilli@trabzon.edu.tr
Orcid No: 0000-0002-4502-3447

davanın şeriata uygun olarak ele alındığına ikna edecek tek şey davalıların fetva uyarınca cezalandırılmalarıydı. Osmanlı yargısında fetva yerel mahkemelerden en yüksek mahkeme olan Divân'a kadar bütün yargılama mercilerinde davayı destekleyici bir argüman olarak kullanılmaktaydı. Şeyhülislamlardan alınan fetvalar taşra müftülerinden alınanlara nispetle daha etkiliydi. Bunun bilincinde olan Ahmet görünüşe göre fetvayı İstanbul'da bizzat Ebüssuûd Efendi'den almıştır. Zira bu olayın yaşandığı sırada şeyhülislam bulunan Ebüssuûd Efendi'ye ait bir fetvada anlatılan olay örgüsü ile fermada hikaye edilen vaka birbiriyle örtüşmektedir. Bu fetvada Ahmet'in yaşadığını iddia ettiği zulüm temsili isimler üzerinden anlatılmakta, alaybeyine ölüm cezası, alternatif olarak azil, tazir ve hapis cezaları öngörülmekte, adamları hakkında tazir ve hapis cezalarına hükmedilmekte ve dokunaklı bir dille yöneticilerin adaleti temin etme hususunda gevşeklik göstermemesi istenmektedir.

Osmanlı yöneticileri bir tarafın zor kullanarak gerçekleştirdiği gayri meşru cinsel ilişkiyi, başka bir ifadeyle tecavüzü, kamu düzenini doğrudan tehdit eden siyasal bir suç olarak görmüş ve ağır bir şekilde cezalandırmıştır. Birçok tekil hükümde tecavüz suçu işleyen kişilerin ölüm cezasına çarptırıldığı görülmektedir. Mağdur Ahmet şikâyetçi olduğu suçun fiilen uygulanan bu ağır cezasından haberdar olmalıydı. Onun İstanbul yolculuğu elbette böyle bir ceza ile sonuçlanacak adil bir yargılama başlatmak içindi. Ümitli olmak için iyi bir nedeni vardı: Elinde imparatorluğun en etkili hukuk adamından alınmış ağır cezalara hükmeden bir fetva bulunuyordu ve bu fetva kadıların vereceği hükümde -bağlayıcı olamasa bile- çok etkiliydi. Fetvada hükmedilen ağır cezalar doğrudan Hanefi ceza siyasetinin bir yansımasıydı. Hanefi hukukunda karşılıklı gönüllülüğe dayanan oğlanlık fiilinin standart cezası tazir ve hapis olmakla birlikte fiilin âdet halinde getirilmesi halinde olağanüstü bir yaptırım olarak kamu otoritesinin siyaseten ölüm cezası uygulamasına cevaz verilmiştir. Hanefi fakihler bu fiili ilk defa işleyenler için de birçok durumda siyaseten ölüm cezasını meşru kabul etmişlerdir. Eğer alaybeyi ve adamlarına isnat edilen suçlar şer'an sabit olursa ve şeyhülislam fetvası da dikkate alınırsa büyük bir ihtimalle alaybeyi ölüm cezasına, adamları ağır dayak ve uzun süreli hapis cezalarına çarptırılacaktı. Merkezi yetkililerin Ahmet'in elindeki fetvaya bakılmasını istemeleri oradaki cezaları zımnen uygun buldukları ve şer'an hükmedilmesi halinde her birini onaylayacakları anlamına gelmektedir.

Bir ferman ve bir fetva eşliğinde inşa edilmeye çalışılan bu entelektüel hikâye zaman, mekân, kişi vb. bütün reel izlerin bilinçli olarak silinmiş olduğu temsili anlatımlı merkezi Osmanlı fetvalarıyla günlük hayattaki somut olaylar arasında güçlü ilişkilerin bulunduğu göstermektedir. Fetva reel hukuk yaşamıyla olan güçlü ilişkisi sebebiyle başta hukuk tarihi olmak üzere sosyal bilimler açısından ihmal edilmemesi gereken önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Hayatın muhtelif alanlarına dair toplum bireyleri tarafından sorulmuş sorular ve bu sorulara verilen cevaplar o toplumun din ve hukuk anlayışlarının yanında günlük yaşam, aile ilişkileri, örf ve âdetler, kültürel değerler hakkında da önemli ipuçları içermektedir. Mesela sadece bu çalışmaya konu olan fetvadan XVI. asrın ikinci yarısında Amasya civarında ehl-i örf-reaya ilişkileri, adalet arama yolları, zalim örfi yetkililere karşı komşular arası dayanışma, cinsel suçların işlenme biçimi, muhtelif ceza tipleri, dini otoritelerin halk ve devlet nazarındaki yeri gibi birbirinden farklı birçok konuda izlenimler edinmek mümkündür. Osmanlı dönemine ait fetvaların belli usullerle tetkik edilmesi ve ilgili tarihsel belgeler eşliğinde yorumlanması Osmanlı toplum yaşamının gizli kalmış pek çok yönünün ortaya çıkmasına hizmet edecektir.

Anahtar kelimeler: Osmanlı, Hukuk, Ferman, Fetva, Adalet.

Abstract: It is clear that the genres of Islamic legal literature, especially *fatwa*, have been used as a source of data in the research of legal history, social history, legal anthropology and economic history for a long time. The main reason for this is that the *fatwa* is often related to real people and events. It is stated in the literature that *fatwas* are generally not the product of legal speculation and that they originate from the realities faced by Muslim societies. This research focuses on the relationship of a central Ottoman *fatwa*, formulated with representative names, to real people and events, and in this context, it draws attention to the importance of real legal life-related *fatwas* in the social sciences. The research attempts to construct an intellectual story about the 16th century Ottoman justice administration from a *fatwa* and an edict (*fırman*). The main theme of the story is the *fatwa*-phenomenon relationship. The edict was issued in 1567 by the Imperial Council (*Divan-i Humayun*), which acts as a court and appellate authority as well as its government function. The *fatwa* belongs to Ebussuud, who was occupying the office of *Shaykh al-Islam* during the same period.

The edict that the research focused on was taken from the Imperial Council in Istanbul by Ahmad from *Gümüüş* (a district of Amasya province). Those who were persecuted by the local authorities and could not find justice in the local courts had the right to go directly to Istanbul and apply to the highest judicial authority. In the 16th century this was a common way of seeking justice. Ahmad, the hero of the story, wanted to use this right to get justice. This unfortunate young man was subjected to severe oppression by some local administrators around Amasya. According to his testimony to the central authorities, Çorum's military chief (*alaybeyi*) ordered his men to arrest Ahmad and to bring him. Aware of the situation, Ahmad escapes and hides in his neighbour's house. The men were still able to find Ahmad and arrest him and take him to their superiors. The military chief takes the prisoner to the mountain, rapes him and carries him around with him in the mountains for days. In the edict, Ahmad's complaint was summarized in this way. The central authority ordered the judicial authorities to investigate the case fairly and to prosecute the parties in accordance with *shari'a*. According to the order, the judges should also look at Ahmet's *fatwa*.

Obviously, Ahmad had attached a *fatwa* to his petition to attract the attention of the authorities and to increase the impact of his complaint. He demanded that the case be handled in accordance with the *shari'a*. The only thing that could convince him that the case was handled in accordance with the *shari'a* was that the defendants were punished in accordance with the *fatwa*. In the Ottoman judiciary, *fatwa* was used as a supportive argument in all judicial authorities from the local courts to the highest one, *Divan*. There is a strong evidence that Ahmad obtained the *fatwa* from Ebussuud himself in Istanbul: A *fatwa* belonging to Ebussuud, who was the *Shaykh al-Islam* at that time, and the contents of the edict almost overlap. In the *fatwa*, the oppression which Ahmad claims to have suffered is described through representative names. Ebussuud requires the death penalty for the Çorum's military chief, alternatively a heavy beating and a long prison sentence and permanent dismissal. In addition, the chief's men involved in crime will be given heavy beatings and long prison sentences. *Shaykh al-Islam* warns the rulers to ensure that justice takes place.

The Ottoman rulers regarded rape as a political crime that directly threatens public order and imposed severely penalties for this crime. In many cases, it is evident that perpetrators who committed rape were sentenced to death. The victim Ahmad should have been aware of this severe punishment for the crime that he purported to have taken place. His trip to Istanbul was, of course, to initiate a fair trial that would result in such a punishment. He had a good reason to be hopeful: he had a *fatwa* taken from the most

influential jurist of the empire, and it was very effective -even if not binding- on the *Qadis'* judgment. The heavy penalties written in the *fatwa* were a direct reflection of the *Hanafi* criminal law tradition. In *Hanafi* law, the standard punishment of the act of sodomy based on mutual voluntarism is beating and imprisonment, but if the act is brought as a custom, the public authority has been allowed to apply the death penalty at its own discretion as an extraordinary sanction (*siyaset*). In many cases, the *Hanafi* jurists accept the death penalty as legitimate for those who commit this act for the first time. If the crimes attributed to the military chief and his men were legally proven, and the *fatwa* was taken into consideration, the military chief was likely to be sentenced to death and his men were to be sentenced to severe beatings and long term imprisonment. The Imperial Council's request to the *Qadis* to consider Ahmad's *fatwa* means that they find the sentences implicitly appropriate.

This story, which is written around an edict and a *fatwa*, indicates that there is a strong relationship between central Ottoman *fatwas*, where all real traces are consciously erased, and the concrete events in daily life in Ottoman times. Because of its strong relationship with real legal life, *fatwa* constitutes an important resource that should not be neglected in the area of social sciences, especially in the history of law. The questions asked by the members of society about the various fields of life and the answers given to these questions contain important clues about the society's understanding of religion and law, daily life, family relations, customs and cultural values. For example, looking at the *fatwa* examined in this study, it is possible to get impressions about the local administrators, people's relations, ways of seeking justice, solidarity among neighbours against the oppressive administrators, sexual crimes, various types of punishment, relationships between religious authorities and the state during the second half of the 16th century in the Ottoman Empire. Examination of the *fatwas* of the Ottoman period with certain methods and interpretation with the related historical documents will serve to reveal many hidden aspects of Ottoman social life.

Keywords: Ottoman, Law, *Firman*, *Fatwa*, Justice.

Giriş

1567 yılının yaz günleri sona ererken Amasya'nın Gümüş kazasından İstanbul'a gelmiş olan Ahmed isimli genç bir adam Dîvân-ı Hümâyûndan kendi lehinde bir ferman¹ elde etmeyi başardı. Ferman bu genç adamın bir kısım mahallî yetkililer tarafından ağır bir şekilde mağdur edildiği şikâyeti üzerine düzenlenmişti. Şikâyete göre Çorum Alaybeyi Hasan adamlarına Gümüşlü Ahmed'i yakalamalarını ve huzuruna getirmelerini emretmişti. Durumu haber alan Ahmed kaçmış ve komşusu Yusuf'un evine saklanmıştı. Alaybeyinin adamları Ahmed'i saklandığı yerde bulmuşlar ve tutuklayıp amirlerine iletmışlerdi. Alaybeyi, Ahmed'i dağa götürmüş ve kendisine zorla *fi'l-i şeni'* yapmıştı. Mağdur Ahmed, zalim alaybeyinin kendisini bu şekilde dağlarda günlerce dolaştırdığını iddia ediyordu. Yetkililerin dikkatini çekmek ve şikâyetinin etkisini artırmak için dilekçesine bir fetva iliştiirmişti. Fetvada Ahmed'in dillendirdiği mağduriyet temsili isimler üzerinden anlatılıyor, faillere ağır cezalar öngörülüyor ve yöneticiler adaleti sağlamada gevşeklik göstermemeleri noktasında uyarılıyordu. Şikâyet konusu olan durumun vahameti ve fetvanın açık uyarısı karşısında merkezî otorite kayıtsız kalamadı, ilgili kadılıkların bu korkunç iddiaları mahallinde hukuka uygun bir şekilde soruşturmasını ve soruşturma neticesini bir sicille kendisine bildirmesini emretti.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Dîvân-ı Hümâyûnda tutulan zabıtların ve alınan kararların yer aldığı defterlere² hızlıca göz atan bir kişi yukarıda zikredilen türden çok fazla vakaya rastlayacaktır. Dîvân, hükümet fonksiyonu icra etmekten başka hem ilk ve kesin hüküm yeri hem de bir tür temyiz mercii³ olarak da vazife gördüğü için taşrada mahallî yetkililerden zulüm gören ya da onların dağıttığı/dağıtacağı adaletten mutlu olmayan birçok kişi İstanbul'un yolunu tutmaktadır. Davacılar uzun yollar kat ettikten sonra ulaştıkları adaletin merkezinden arzularına uygun hükümler elde etmek istemekte ve bunun için kimi zaman davalarını fetva ile desteklemektedirler. Onlar tanınmış bir müftüden alacakları iyi formüle edilmiş bir fetvanın mahkemede ne denli etkili olduğunu taşradaki dava süreçlerinden bilmektedirler.⁴ Yapılan çalışmalar yerel mahkemelere müracaat eden kişilerin birçok durumda davalarını desteklemek üzere müftülerden fetva talep ettiğini göstermektedir.⁵ Mahkemelerde kullanılmak üzere alınan fetvaların en azından belli bir kısmı ilgili oldukları reel olgu ve bağlam-lardan koparılarak fetva koleksiyonlarında günümüze kadar ulaşmıştır. Zaman, mekân ve

1 Mumcu'nun ifadesine göre Dîvân'da alınan kararlar çoğunlukla hüküm adı altında çıkarılmakla birlikte padişah tarafından verilmiş sayılıkları için ferman olarak da isimlendirilmektedir (*Dîvân-ı Hümâyûn*, s. 111). Bu çalışmada ikinci durum dikkate alınarak genellikle ferman terimi kullanılmıştır.

2 Bu defterlere önceleri *mirî ahkâm defteri* veya *ahkâm-ı mirî* denilmekte iken XVII. yüzyılın sonlarından itibaren mühimme defteri kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır (Kütükoğlu, "Mühimme Defteri", *DİA*, XXXI, 520).

3 Geniş bilgi için bk. Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyûn*, s. 69-78.

4 Gerber XVII. yüzyıl Bursa örneğinde davasına fetva sunan herkesin davayı kazandığını belirtir (*State, Society, and Law in Islam Ottoman Law*, s. 81).

5 Fetvanın mahallî mahkemelerde kullanımı ile ilgili örnekler ve değerlendirmeler için bk. Jennings, "Limitations of the Judicial Powers of the Kadi in 17th Century Ottoman Kayseri", s. 247-276; Aslan, "İslam-Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti", s. 85-100; Gedikli, "Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi", s. 201-226.

gerçek kişilerden soyutlanarak temsili bir anlatımla derlenen tipik Osmanlı fetvalarının arkasında çoğunlukla gerçek olaylar vardır⁶ ve fetvaların önemli bir kısmı soyut bir soru-cevap faaliyetinden ziyade gerçek meselelerle ilgilidir.⁷ Fetvaların çoğunlukla gerçek olaylarla ilişkili olması onları hukuk tarihi, hukuk antropolojisi, iktisat tarihi ve sosyal tarih alanlarında ilgi çekici kaynaklar haline getirmektedir. Fetvanın bu alanlarda veri kaynağı olarak kullanıldığı birçok çalışma bulunmaktadır.⁸

Bu araştırma Ahmed'in yukarıda kısaca anlatılan adalet arayış hikâyesini, elindeki biri siyasi öteki şer'î iki hukukî belgenin ışığında ve dönemin ceza adaleti yönetimine uygun bir biçimde tasvir etmeye çalışmaktadır. Klasik Osmanlı ceza adaleti yönetimine ilişkin bir tür entelektüel hikâye olarak da okunabilecek bu araştırmanın amacı temsili isimlerle formüle edilmiş olan merkezî Osmanlı fetvalarının gerçek hukukî hayattaki iz düşümlerine dikkat çekmek ve bu suretle fetvanın sosyal bilimler yönünden önemine işaret etmektir. Araştırmanın ana teması temelde iki mesele etrafında örülüdür. 1- XVI. yüzyıl Osmanlı yargısında adalet arama yolları, 2- Ceza adaletinin sağlanması. Araştırmanın ana teması yönünden tali önemde olan bu iki meseleye ilişkin gerekli izahlar hikâyenin akışı içinde yapılacaktır.

1. Fermanın İlk Kısmı: Ahmed'in Şikâyet Konusunun Analizi

Ahmed'in Divân-ı Hümayundan almayı başardığı fermanın ilk kısmı Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 7 numaralı mühimme defterinin 209 sayılı hükmünde şöyle kaydedilmiştir:

"Ammâsiye ve Osmâncık ve Gümüş ve Kedegara kâdılarına hüküm ki Gümüş kazâsından dârende Ahmed nâm emred Südde-i Sa'âdetümde gelüb; 'Çorum Alaybeğisi Hasan, Hacı Nebî oğlu Hüseyin ve Düyek dimekle ma'rûf İbrâhîm nâm kimesneleri bunun için; 'Bana getiriverin.' deyi gönderdükte bu kaçup Ardıçlı-oğlu Yûsuf nâm kimesnenün evine girüb saklandukda bundan ötürü mezbûr Yûsuf'la Ramazân nâm kimesne ile mezkûrlar muhkem döğüb ve Piyâle nâm kimesnei dahi zencire urub ve evün içinden cebren çıkarub Osmâncık kazâsında alaybeği sâkin olduğu Seki nâm karyeye iletdüklerinde mezbûr alaybeği bunı bir dağa iledüb cebren fi'l-i şeni' idüb ve bu minvâl üzere dağlarda nice gün gezdürüb zulm ü ta'addi eylediğün' bildürüb 'Bu babda elümde şer'î fetvam vardur' deyu şer'le görilmesiyçün emr-i hümayunum' taleb itmeğün..."⁹

6 Özen, "Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları açısından Mukayesesi", s. 349.

7 Wael B. Hallaq'ın bu fikrini desteklemek üzere zikrettiği kanıtlar için bk. "From Fetwas to Furû': Growth and Change in Islamic Substantive Law", s. 32-8.

8 Fetvanın bu yönünü ele alan bazı çalışmalar için bk. Messick, "The Mufti, The Text and the World: Legal Interpretation in Yemen", s. 102-119; Gerber, *State, Society and Law in İslam: Ottoman Law in Comparative Perspective*, Albany: State University of New York Press, 1994; Ertuğrul Ökten, *Ottoman Society and State in the Light of the Fatwas İbn Kemal* (yüksek lisans tezi, 1996), İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi; Tahsin Özcan, *Fetvalar Işığında Osmanlı Esnafı*, İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003; Vejdî Bilgin, *Fakih ve Toplum: Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh*, İstanbul: İz Yayıncılık, 2003; Esingen, "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları", s. 29-40; Ahmed İnanır, *Kanuni Döneminde Osmanlı'da Hukukî Hayat*, İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011; Abdülkadir Atar, *XVIII. Yüzyılda Yayımlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı'da İktisadi Hayat* (doktora tezi, 2015), Marmara Üniversitesi; Ravza Cihan, *Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları Işığında XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Hukukî Hayat* (doktora tezi, 2016), Marmara Üniversitesi.

9 7 Numaralı Mühimme Defteri, II, 107-8.

Dîvân'da hükmü kaleme alan görevliler Ahmed'in şikâyetini böyle kaydetmişlerdir. Onlar Ahmed'in yaşadığı mağduriyetin yanında önemsiz kalacak bir kısım detayları zikretmeye gerek görmemişlerdir. Nitekim kayıta alaybeyinin Ahmed'i yakalama emrini neden verdiği belirtilmez. Ahmed bir suç mu işlemiştir yoksa alaybeyi sırf şehevî dürtülerle mi hareket etmiştir? Her durumda şikâyet sahibinin zulme uğradığı açıktır. Ahmed, elindeki fetvada -aşağıda görüleceği üzere- komşusunun evine sığındığı yazdığına göre Amasya sancağına bağlı olan Gümüş'te yakalanmıştır. Eğer böyleyse alaybeyi yetki alanı dışındaki idarî birime nasıl müdahale edebilmiştir? Bu birimde görevli olan kadı ve diğer askerî yetkililer kendisine mani olmamışlar/olamamışlar mıdır? Eğer mani olamamışlarsa alaybeyinin yaptığı iddia edilen zulmü neden merkezî hükümete arz etmemişlerdir? Görüldüğü üzere esas sorunun içinde irili ufaklı başka sorunlar da vardır. Tekrar etmek gerekirse bunlar Ahmed'in iddia ettiği mağduriyete oranla küçük hukukî ve idarî detaylardır. Bu detaylar davanın ele alınışı sırasında mahallî yetkililer tarafından elbette değerlendirilecek ve ayrı davaların konusu olacaktır. Şimdilik hükmü kaleme alan görevlilerin şikâyet konusuna ve mağduriyetin bizzat kendisine yoğunlaşması gerekmektedir.

Ferman Amasya, Osmancık, Gümüş ve Kedegara (Vezirköprü) kazası kadılarına hitap etmektedir. Bunlardan Gümüş ve Kedegara kazaları o tarihte idarî yönden Rum (Sivas) Eyaleti içinde yer alan Amasya sancağına bağlıdır.¹⁰ Bu idarî yapılanma Osmanlı taşra idaresinin aşağıdan yukarıya doğru kaza-sancak-eyalet şeklindeki tipik kuruluşunun eseridir. Gümüş ve Kedegara'nın hükmün çıkarıldığı tarihlerde Amasya sancağı içinde yer aldığı dikkate alınırsa hükmün hitap ettiği Amasya kadısı sancağın merkez kazası (nefs-i Amasya, Amasya şehri) kadısı olmalıdır. Hükmün gönderildiği bir diğer birim olan Osmancık, yine Rum Eyaleti içinde yer alan Çorum sancağına bağlı bir kazadır.¹¹ Fermanda bildirilen olayın Gümüş, Amasya ve Osmancık kazalarıyla ilişkili olduğu açıktır: Gümüş mağdurun yaşadığı kazadır, bu kaza Amasya sancağına bağlıdır ve davalı alaybeyi Osmancık'ta sakindir. Ancak Kedegara kazasının olayla nasıl bir ilişkisi bulunduğu hükümden net olarak anlaşılammaktadır. Belki de sancaktaki üç kaleden birinin burada bulunması¹² nedeniyle kadınların gerektiğinde alaybeyi ve adamlarına karşı kaledeki askerî birlikten yardım alması amaçlanmıştı.

Olayın ilişkilendirildiği Gümüş, Osmancık ve Kedegara gibi kazalarda tesis edilmiş olan her bir kadılık tamamen kendi başına olup doğrudan hükümet merkezine bağlıdır.¹³ Ahmed'in taşıdığı hüküm şeklen örfî yetkililere değil, sadece bu kazalardaki kadınlara hitap etmektedir.¹⁴ İnalçık'ın da belirttiği üzere padişah buyrukları, hükümler veya emr-i şerifler genellikle kadınlara gönderilmektedir. Çünkü olayın meydana geldiği yerdeki şartları dikkate

10 Gürbüz, XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı, s. 77.

11 Şahin, "Çorum", *DİA*, VIII, 376.

12 Gürbüz, XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı, s. 95.

13 Akdağ, Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması, s. 8.

14 Tuğluca XVII. yüzyıla ait bazı şikâyet defterleri üzerinde yaptığı bir çalışmada Dîvân-ı Hümâyûn'un şikâyet üzerine hüküm gönderdiği görevliler arasında kadı % 64 oranı ile ilk sırada yer almakta, daha sonra örfî yetkililer gelmektedir (*Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*, s. 65).

alarak kanun ve şeriatı yerine getirme görevi kadıya verilmiştir.¹⁵ Bununla birlikte kimi zaman kadıya ve örfi yetkiliye birlikte hitap eden hükümler yazılmıştır.¹⁶ Bunun temel nedeni gönderilen hükmün içeriğinin her iki yetkiliye de ilgilendirmesidir. Sırf askerî meselelerde ise sadece örfi yetkililere hitap eden hükümler yazılabilmektedir. Mühimme defterlerinde bu tarz pek çok hüküm vardır.

Fermanda haksızlık yaptığı iddia edilen kişiler alaybeyi ve adamlarıdır. Alaybeyi kazada askerî işlerden sorumlu olup kadı ve subaşılara birlikte askerî/yönetici sınıfı oluşturur.¹⁷ Sancaktaki amiri sancakbeyi olduğu¹⁸ için merkezî yönetimin kadıların yanında ilgili sancakbeyine de hitap etmesi beklenebilirdi. Askerî sınıftan olan zanlıların kural gereği zabıtları tarafından gözaltına alınması gerektiği¹⁹ için sancakbeyi dava sürecinin içinde olacaktı. Üstelik zanlının resmî görevi kadıların sancakbeyinin infaz kuvvetinden istifade etmesini gerektiriyordu. Zira alaybeyinin emrinde tımarlı sipahiler vardı ve kadılar otorite boşluğunda bazen zorbaya dönüşebilen bu gibi görevliler karşısında her zaman yargıyı kolaylıkla hâkim kılamayabilirlerdi.²⁰ Ancak birçok resmî belgede sancakbeyi bilkuvve kanunsuzluğa meyledebilecek ya da bilfiil kanunsuzluğun içinde olan bir görevli olarak resmedilmektedir.²¹ Merkezî otorite birçok resmî belgede bu şekilde resmedilen görevlilere daima rahatça güvenemezdi. Söz konusu fermanda sadece kadıların muhatap alınmasında bu güven sorununun etkisi olabilir. Daha da önemlisi merkezî otoritenin sadece kadıların hitap ederken denge ve denetimi tam anlamıyla sağlamak istemesidir. Hakkında şikâyet bulunan kişinin amiri sancakbeyidir. Davaya daha üst makamdaki bir örfi yetkilinin doğrudan dâhil edilmesi soruşturmayı akamete uğratabilir, gerçeğin ortaya çıkarılmasına ve adaletin icra edilmesine mani olabilirdi. Merkezî hükümetin adaletin tesis edilmesine mani olacak bu gibi durumlar karşısında ihtiyatlı davranması gerekirdi.

Fermanda Ahmed'in bizzat *Südde-i Sa'âdet'e* geldiği belirtilmektedir. Örfi yetkililer tarafından ağır bir şekilde mağdur edildiğinden şikâyetçidir. Osmanlı Devleti'nde reaya, askerî, zimmî ya da Müslüman herkesin şikâyet için doğrudan merkezî hükümete başvurma hakkı vardı. Şikâyetin bizzat mağdur tarafından merkezî otoriteye iletilmesi yaygın bir uygulamaydı.²² Osmanlı hükümdarları kendi otoritelerini temsil edenlerin kanun dışı tasarruf-

15 İnalçık, "Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar", s. 40.

16 Mesela Fatih döneminde Rumeli ve Anadolu sancaklarına gönderilen bazı hükümler şöyle başlamaktadır: "Mefâhirü'l-ümerâi ve'l-ekâbiri Rumeli-Anadolu sancak begleri dâme izzühüm ve mefâhirü'l-kudâti ve'l-hükkâmi Rumeli-Anadolu kâdıları dâme fadlühüm..." Anhegger – İnalçık, *Kanunnâme-i Sultânî Ber Mûcebe-i Örf-i Osmânî*, s. 23, 25.

17 Halaçoğlu, *Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*, s. 73.

18 Şahin, "Sancak", *DİA*, XXXIX, 99.

19 Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, s. 449.

20 Mustafa Akdağ ümeranın fiili kuvvete dayanması sebebiyle 1550'den sonraki yıllarda kadıların köylerdeki nüfuzlarının son derece azaldığını belirtmektedir (*Celali İsyanları*, s. 63).

21 Mesela bk. Barkan, *Kanunlar*, s. 268-9, 325.

22 XVII. asra ait bazı şikâyet defterleri üzerinde yapılan bir araştırmada bunun yüzde 73 ile en yaygın yol olduğu belirtilmektedir. En fazla başvuru diğer yollar *arz-ı hal* ve kadı mektubudur. *Arz-ı halin* de bir tür şahsi başvuru

larını önlemek ve yaptıkları haksızlıkları telafi etmek için şikâyet mekanizmasından yararlanırdı.²³ Doğrudan Dîvân-ı Hümâyun'a çıkmak ve şikâyetini bizzat arz etmek, adalet elde etme hususunda etkili ve güvenli bir yol olsa da zordu. Bu zorluk Ahmed için daha fazla geçerliydi. Taşradan gelmiş bu yeni yetme delikanlı Dîvân toplantılarının yapıldığı yeri bulmıyordu. Huzura çıkmak her zaman mümkün olmayabilirdi. Belki de huzura çıkmadan bir arzuhalciye yazdırdığı dilekçeyi sadece sunma fırsatı bulabilmişti.²⁴ Hükmün yazıldığı tarihte hükümdar artık Dîvân'dan tamamen çekilmiş olmakla birlikte Dîvân yine onun bir kuruluşturdu²⁵ ve Dîvân'a yapılan şikâyet ona yapılmış gibiydi. Nitekim söz konusu hükmün üslubundan da anlaşıldığı üzere Dîvân şikâyete hükümdar adına cevap vermektedir.

Ahmed, Dîvân-ı Hümâyun'a başvurmuş olabileceği gibi dilekçesini bizzat II. Selim'e de arz etmiş olabilir. Zira Osmanlı hükümdarları Dîvân'dan uzaklaştıktan sonra da değişik vesilelerle şikâyet dinlemeyi sürdürmüşlerdir. Nitekim Cuma namazında, ava çıkarken veya sefere giderken halkın dilekçelerini kabul etmişlerdir. Onlar bu gibi durumlarda gelen şikâyetleri çözümlenmek üzere Dîvân'a havale ediyordu. Bu şekilde Dîvân'a havale edilen şikâyetlerin çözümü daha çabuk oluyordu.²⁶ Gümüş'ten kalkıp onca yolu azim ve kararlılıkla kat eden Ahmed, İstanbul halkının ayrıcalığı olarak görülen bu durumdan haberdar olmalıydı. Maruz bırakıldığı ağır mağduriyet ve kat ettiği uzun yoldan sonra doğrudan hükümdara müracaat etmeyi en azından aklından geçirmiş olmalıdır. Eğer şikâyetini doğrudan II. Selim'e arz etmişse dilekçesi muhtemelen *kapıcılar kethüdası* tarafından alınıp padişaha verilmişti. Padişah saraya döndüğünde diğer dilekçelerle birlikte Ahmed'in dilekçesini de okumuş ve gereğinin yapılması için mühürleyerek veziriazama göndermişti. Bir hatt-ı hümayunla ona Ahmed'i ve diğer "arzuhal sunanları bulup davalarını dinleyip haklarını hak edip bir daha yüce katıma arzuhal sunmalı olmasın" diye buyurmuştu. Veziriazam doğrudan hükümdar buyruğu olan bu yazının gereğini yapmak zorunda olduğu için vakit geçirmeden Dîvân'ın Ahmed'in meselesini ele almasını sağlamıştı.²⁷

Ahmed İstanbul'a hiç gitmeden alaybeyini bölge kadılarına şikâyet edebilirdi. Ancak kadı şer'î ispat vasıtalarına göre hareket ederdi. Ahmed'in, iddiasını ispatlayacak şahitlere ihtiyacı vardı. Alaybeyi aleyhine şahitlik edebilecek kişiler bulmak kolay değildi. Şahit bulamadığında hem müfteri konumuna düşecek hem de kesinlikle mahrem kalmasını arzu edeceği sırrını ifşa etmiş olacaktı. Yine Ahmed, İstanbul'a hiç gitmeden şikâyetini hükümde sözü edilen kadılar kanalıyla merkezî hükümete iletebilirdi. Zira her bir kadılık doğrudan hükümet merkezine bağlı bulunuyordu²⁸ ve kadıların merkezle doğrudan yazışma yetkisi var-

olduğu dikkate alındığında oran yüzde 91'e kadar çıkmaktadır (Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, s. 49-50).

23 İnalçık, *Şikâyet Hakkı*, s. 35, 40.

24 Dîvân'a başvurma prosedürü ile ilgili olarak bk. Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyun*, s. 79; Akman, *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*, s. 125-6.

25 Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyun*, s. 21.

26 Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, s. 32-3.

27 Padişaha verilen arzuhalin işleme sokulma süreciyle ilgili olarak bk. Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyun*, s. 79.

28 Akdağ, *Büyük Celali Karışıklıklarının Başlaması*, s. 8; Ortaylı, *Osmanlı Devletinde Kadı*, s. 25.

dı.²⁹ Belki de kadıya müracaat etmiş ancak kadı davalıdan çekindiği için davaya ne kendisi bakmış ne de merkezî otoriteye arzda bulunmak istemişti.³⁰ Eğer böyleyse Ahmed'in doğrudan İstanbul'a gitmesi kadının da işine gelmiş olmalıydı. Son olarak kadının davalı ile dayanışma içinde olması ve vereceği hükmün şaibeli olma ihtimali³¹ Ahmed'i böyle bir yolculuğa sevk etmiş olabilir.

Ahmed'in kadınların yanında Amasya veya Çorum sancakbeyine başvurma hakkı da vardı. Zira sancakbeyleri sancaklarında dava dinleyip *icrâ-yı ahkâm-ı şer'iat* ederlerdi. Sancaklarında *hıfz u harâset-i ra'ıyyet ve zabt ü rabt ve def'-i mezâlim*le görevlendirilmişlerdi.³² Ahmed eyaletteki en üst askerî yöneticiye, Rum Beylerbeyi'ne de başvurabilirdi. Çünkü beylerbeyi divânı bir adalet isteme mercii idi. Haksızlığa uğrayan kişiler doğrudan bu mercie müracaat edebilirdi. Beylerbeyi meselenin önemine göre ilgili sancakbeyi ve kadıdan kovuşturma talep eder veya kapısındakilerden birini mübaşir olarak görevlendirip kadı marifetiyle meseleyi halletmesini isterdi.³³ Beylerbeyi bizzat kendi divânında da dava dinlerdi. Bu suretle *hıfz ve harâset-i ra'ıyyet ve def'-i mezâlim-i ahvâl-i memleket* ederdi.³⁴ Ahmed bu örfî yetkililere başvurmuşsa onlar kendi astları olan alaybeyine ya göstermelik bir ceza vermişler ya da olayı örtbas etmişlerdir. Yahut da Ahmed benzer bir takım dava süreçlerinden hareketle başvurusunun kendisini tatmin edecek bir cezalandırmayla sonuçlanmayacağını bildiği için yerel ve bölgesel yetkililere hiç başvurmadan doğrudan İstanbul'a gitmeyi seçmiştir.

Ahmed'in doğrudan merkezî hükümete başvurması yerel ve bölgesel yöneticilerin hoşuna gitmemiş olmalıdır. Çünkü sorumlu oldukları bölgelerde zulme neden mani olmadıkları ve mağdurun uğradığı haksızlığı neden gideremedikleri yönünde merkezden istenecek izahata, gelecek itaba, duruma göre azle ve hatta ölüme varabilecek ağır cezalara hazırlıklı olmaları gerekecekti. Öte yandan idaredeki hiyerarşiyi aşmış doğrudan merkezî hükümete başvurmak dilekçe sahibi için de güvenli değildi, önce kendilerine müracaat etmediği ya da verdikleri hükümden memnun kalmadığı için örfî yetkililerin gazabına uğrayabilirdi. Örfî yetkililer kimi zaman davacıların kendilerine değil de kadıya başvurmalarını bile hazmedemezdi. Heyd'in nakline göre bir sancakbeyi davasını kendisine değil de kadıya götüren birisini yakalatarak kırbaçlatmıştır.³⁵ Örfî yetkililer bazen yetki çatışması yaşadıkları kadılara

29 Ortaylı, Osmanlı Devletinde Kadı, s. 28-9.

30 Mumcu bazı kadınların şer'î konularda türlü bölgesel nedenlerle bazı kişileri yargılayamadıkları ve kararı Divân'a bırakmak istedikleri ihtimalinden bahseder (Mumcu, *Divân-ı Hümayun*, s. 71). Bir kanun hükmü kadınların vilayette haberdar oldukları zulmü def etmemeleri, def edemezlerse *Dergâh-ı Mu'allâ'*ya arz etmemeleri halinde görevlerinden azledileceklerini bildirir (Barkan, *Kanunlar*, s. 270).

31 XVII. asırda yazan Hezârfen Hüseyin Efendi, "Kadı zulme rıza vermese ehl-i örf ta'addiye kadir olmazlar. Yine fesad kudât tarafından" ifadelerini kullanır (*Telhisü'l-beyân fî kavânin-i Âl-i Osmân*, s. 203). Mumcu kadınların zulmen verdiği kararların çok büyük bir sayıya ulaştığını belirtir (*Divân-ı Hümayun*, s. 74).

32 Pakalın, "Sancakbeyi", III, 120.

33 Ergenç, XVI. yüzyılda Ankara ve Konya, s. 79.

34 Pakalın, "Sancakbeyi", I, 219.

35 Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, s. 220.

alan kaptırmaktan çekinir ve şikâyetin kadı kanalıyla doğrudan merkezî hükümete ulaşmasından endişe ederlerdi.

Hükümde Ahmed'in *emred* yani bıyığı terlemeye başlamış, yüzü parlak sakalsız bir oğlan³⁶ olduğu belirtilmektedir. Onun *emred* oluşuyla uğradığı mağduriyetin mahiyeti arasında ilişki vardır. *Emred* kelimesinin geçtiği birçok hüküm ve fetvada bağlam daima oğlancılık, cinsel taciz ve saldırdır.³⁷ Yukarıdaki hükümde de aynı bağlam vardır. Ahmed kendisine zorla *fi'l-i şeni'* yapıldığını iddia eder. *Fi'l-i şeni'* tabiri farklı ya da aynı cinsler arasında gerçekleşen gayri meşru cinsel ilişki anlamına gelir. Bu davada görüldüğü üzere *fi'l-i şeni'* bir tarafın zor kullanmasıyla meydana geldiğinde tecavüz anlamı da içerebilmektedir.

Klasik Osmanlı uygulamasında taraflar arasındaki gönüllü gayri meşru cinsel birlikler genellikle kadının kendi yargı otonomisinde çözümleyebileceği adi suçlar olarak görülmüş ve şer'î hukuk tarafından belirlenmiş olan ağır cezalar uygulanmadığında genellikle nispeten hafif bir şekilde cezalandırılmıştır. Bu bağlamda klasik Osmanlı kanunnamelerinde bir kısım zina ya da oğlancılık suçları için para cezaları vazedilmiştir.³⁸ Bu soyut kanuni düzenlemeler somut hukuk hayatına da yansımıştır. 953/1546 tarihli bir hükme göre Maraş'ta Elif isimli evli bir kadına *fi'l-i şeni'* isnat edilmiş, fail kadı huzurunda suçunu ikrar etmiş ve "bi-hasebiş-şer' ve'l-kânûn" para cezasına çarptırılmıştır.³⁹ Bu davada failin suçunun şer'an sabit olmasına rağmen para cezasına çarptırılması, hadde mani bir durumdan kaynaklanmış olmalıdır. Mesela fail suçu para karşılığı işlemişse Hanefî mezhebindeki hâkim görüşe göre kendisine had cezası gerekmez.⁴⁰ Bu noktada Osmanlı ceza kanunlarında zikredilen cezaların tüketici olmadığı, kadının kendi yargı otonomisinde para cezasının yanında dayak, hapis ve sürgün gibi cezalara hükmedebileceği belirtilmelidir.

Osmanlı yöneticileri bir tarafın zor kullanarak gerçekleştirdiği gayri meşru cinsel ilişkiyi, başka bir ifadeyle tecavüzü asayiş bozan ve kamu düzenini doğrudan tehdit eden siyasal bir suç olarak görmüş ve ağır bir şekilde cezalandırmıştır. 975/1567 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre Bursa Beyi İstanbul'a arzda bulunarak iki kişinin bir kadına zorla *fi'l-i şeni'* ettiklerini ve bu durumun adil Müslümanların tanıklığı ile sabit olduğunu bildirmesi üzerine failerin *siyaset* olunması emredilmiştir.⁴¹ Bir kanun hükmünde oğlancılık failinin evli ya da bekâr olması fark etmeksizin cinsel organının kesilmesi emredilir.⁴² Bu hüküm oğlancılığın zor kullanılarak icra edilmesi ya da âdet haline getirilmesi durumlarıyla ilgili olmalıdır. Bazı tekil hükümlerde zor kullanarak oğlancılık fiili icra eden kişilerin ölüm cezasına

36 Vankulu, "Emred", *Vankulu Lügati*, I, 625; Asım Efendi, "Emred", *el-Okyânusu'l-basit*, II, 1598.

37 Mesela bk. Karataş, *3 Numaralı Mühimme Zeyli*, s. 193; Ebüssuûd Efendi, *Mecmû'atü'l-fetâvâ* vr. 69b.

38 İlgili hükümler ve değerlendirmeleri için bk. Midilli, *Şeriat-Kanun Ayrımı*, s. 184-209.

39 Hüküm için bk. Demir, "Kanunî'nin Bir Fermanı Vesilesiyle Zina Üzerine Düşünceler", s. 10.

40 Hanefilerde hâkim olan görüşe göre ücret karşılığında yapılan zina, ödenen ücretin mülkiyet şüphesi içermesi sebebiyle haddi gerektirmez (Kâdihan, *el-Fetâvâ'l-Hâniyye*, III, 468; Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm*, II, 84).

41 7 Numaralı Mühimme Defteri, I, 114.

42 Heyd, *Ottoman Criminal Law*, s. 64.

çarpıtılmıştır. 967/1560 tarihli bir hükümden anlaşıldığına göre Beypazarı kadısı bazı kişilerin sakalsız genç erkekler (*emred*) güç kullanarak livata ettiklerini ve suçlarını ikrar ettiklerini bildirmiştir. Kazaskerin bizzat yazdığı hükme göre -bazı güvenilir kişiler harâmî olduğunu haber verdiği için- faillerden biri doğrudan *siyaset* olunacak; diğerlerinden *fi'l-i şeni'* tekerrür edenler suçlarının şer'an sabit ve zahir olması şartıyla *siyaset* olunacaktır.⁴³ Bu gibi hükümlerde siyaset terimiyle kastedilen ceza ölümdür.

Mağdur Ahmed bu ve benzeri hükümlerden haberdar olmalıydı. Onun uzun İstanbul yolculuğu elbette böyle bir hükümlerle sonuçlanacak adil bir yargılama başlatmak içindi. Nihai hükme giden yolun bu ilk aşamasında başarılı olduğu söylenebilirdi. Zira İstanbul'dan elde ettiği ferman kadılara davayı *hakk üzre* ele almalarını emrediyordu. Gerekli soruşturmadan sonra onlar belki de yukarıda Beypazarı kadısının Dîvân'a yaptığı arza benzer bir arzda bulunacaklardı. Bu konuda ümitli olması için Ahmed'in iyi bir nedeni vardı. Çünkü elinde imparatorluğun en kudretli hukuk mercii tarafından verilmiş bir fetva vardı ve taşıdığı ferman kadıların bu *şer'î fetvâya* bakmalarını buyuruyordu.

2. Fetva: “Zeyd (Alaybeyi) Katl Olunmak Meşrû'dur.”

Fermandan anlaşıldığına göre Ahmed merkezi yetkililere elinde fetva bulunduğunu söylemiş ve davanın *şer'le* görülmesini talep etmiştir. Belli ki yetkililerin dikkatini çekmek, şikâyetinin acilen ele alınmasını sağlamak, istediği hükmü kolayca alabilmek ve tabii ki zamanı geldiğinde mahallî mahkemede kadıyı arzu ettiği hüküm yönünde etkilemek için daha önce bir müftüden fetva almıştı. Bu şekilde şikâyet arz etmeden önce bir müftüden fetva almak bilinen bir yöntemdi.⁴⁴ Ahmed *bu babda* elinde fetvası olduğunu söylerken kendisine karşı işlenen suçun şer'î hukukta ağır bir cezası bulunduğunu ve şikâyetinin yöneticiler tarafından mutlaka değerlendirilmesi gerektiğini anlatmak istiyordu. Şikâyet konusu meselenin *şer'le* yani bu fetva ve onun arkasındaki hukuk fikri uyarınca görülmesini talep etmekteydi.

Ahmed'in davası ya hiç görülmemişti ya da elindeki fetvaya uygun şekilde çözümlenmemişti. Onun elinde fetva bulunduğunu söylemesi ve davanın *şer'le* ele alınmasını talep etmesi ilk bakışta davasının daha önce herhangi bir mahkemede görülmemiş olduğuna işaret eder. Bununla birlikte davasının daha önce bir mahkemede görülmüş olması fakat davalıların delil yetersizliği ya da başka sebeplerle -Ahmed'in nazarında- hak ettikleri cezayı almamış olması da mümkündür. Ahmed yaşadığı korkunç olaylardan sonra alaybeyi ve adamlarının, elindeki fetvada belirtilenden daha hafif bir şekilde cezalandırılmasını davanın *şer'le* ele alınmadığı şeklinde yorumlamaya hazırdı.

43 3 Numaralı Mühimme Defteri, s. 564.

44 XVII. yüzyıla ait bazı şikâyet defterleri üzerinde yapılan bir araştırma şikâyetçilerin % 10'unun elinde fetva bulunduğunu göstermektedir (Tuğluca, *Şikâyet Mekanizması*, s. 39). Gerber şikâyet defterlerinde fetvanın idari yapı içindeki hukuki tartışmalarda destekleyici bir unsur olarak talep edildiği birçok dava bulunduğunu belirtmektedir (*Society, and Law in Islam*, s. 253).

Hanefî hukukunda karşılıklı gönüllülüğe dayanan oğlancılık fiilinin standart cezası tazir ve hapistir.⁴⁵ Fiilin âdet edinilmesi halinde olağanüstü bir yaptırım olarak kamu otoritesinin ölüm cezası uygulamasına da cevaz verilmiştir.⁴⁶ Ebüssuûd Efendi bir fetvasında *amel-i kavm-i Lût* etmeyi mutat hale getiren kişinin *izn-i imamla* ölüm cezasına çarptırılması gerektiğini ve bu cezanın meşru olduğunu söyler.⁴⁷ Hanefî fakihler bir fiili âdet edinmeyi onu birden fazla yapmak olarak anlamışlardır.⁴⁸ Ahmed ifadesinde alaybeyinin kendisine zor kulanarak *fi'l-i şeni'* yaptıktan sonra *bu minval üzre* dağlarda gezdirdiğini belirtmektedir. Bu ifade belirtilen çirkin fiilin çok kereler tekrarlandığına işaret eder. Yargı mercii muhakemeden önce *fi'l-i şeni'*in birden fazla kez tekrarlanmasını onun âdet haline getirilmiş olması şeklinde yorumlarsa alaybeyini, Ebüssuûd Efendi'nin yukarıdaki fetvası ve arkasındaki hukuk düşüncesi kapsamında ölüm cezasına çarptırabilirdi. Aslında Hanefî fakihler oğlancılığın ölüm cezasını gerektirmesi için her zaman onun âdet haline getirilmiş olmasını zorunlu görmezler.⁴⁹ Ebüssuûd Efendi kendisine sorulan, "Zeyd, Amr-ı emrede hâşâ livâta eylese hükm-i şer'-i şerif nedir, tafsilâ beyan buyurula" şeklindeki soruya cevaben bu kötü fiili yapan *mel'ün* hakkında ahashabın ihtilaf ettiğini, onların yakılmak, yüksek bir yerden baş aşağı atılmak, ölene kadar hapsedilmek gibi cezalar dile getirdiğini ve bu vecihlerin her biriyle ölüm cezasının meşru olduğunu⁵⁰ söylerken suçun âdet haline getirilmiş olmasından bahsetmemekte ve doğrudan bu konudaki Hanefî ceza siyaset anlayışını yansıtmaktadır.

Gümüşlü Ahmed Hanefî hukukunun oğlancılık hakkında ölüm cezasını meşru gören bu gibi hükümlerinden haberdar olmalıydı. Belki de dönemin şeyhülislamı olan Ebüssuûd Efendi'nin bu minvaldeki fetvalarını da biliyordu. İstanbul'a gitmişken Ebüssuûd Efendi'den fetva istemeyi düşünebilirdi. Zira gerekli hükmü elde etmede, davanın hızlıca ele alınmasında ve kendi lehinde hükme bağlanmasında bir taşra müftüsünün vereceği fetva onunki kadar etkili olamazdı. Şeyhülislamlar "İstanbul müftüsü" diye anılsalar da gerçekte bütün imparatorluğun müftüsüydüler.⁵¹ Elde Ahmed'in İstanbul'da Ebüssuûd Efendi'den fetva almış olabileceğini gösteren oldukça ikna edici bir kanıt bulunmaktadır. Ebüssuûd Efendi'ye nispet edilen şu fetva ile Ahmed'in yukarıdaki hükümde anlatılan durumu arasında ilginç bir benzerlik vardır:

"el-Fetva: Alaybeyi Zeyd, Amr ile Bekr'i Beşir-i emredi getirivirin deyu gönderub mezbûrlar dahi Beşir'i kaçub saklanduğı konşisi Hâlid evinden güçle çıkarub iledivirüb Zeyd dahi Beşir-i emredi bir dağa eletüb hâşâ güçile livâtâ eylese ne lâzım olur? **el-Cevab:** Zeyd katl olunmak meşrû'dur, müteehhil değil ise dahi. Katl olunmaz ise darb-ı şedîde ve habs-i medîd ve azl-i ebedî olunmak lâzımdır. Bu emirde musâhele eden erbâb-ı hükmün indellâhi taâla özürleri ve cevabları yokdur. Amr ile Bekr'e ta'zîr-i şedîd ve habs-i medîd lâzımdır."⁵²

45 Merginâni, *el-Hidâye*, II, 751-2; Molla Hüsrev, *Düreru'l-hükkâm*, II, 84.

46 Söz konusu fiilin âdet haline getirilmesi halinde standart yaptırım hala tazir ve hapistir. Ebüssuûd Efendi'nin bu kurala göre verilmiş bir fetvası için bk. Veli b. Yûsuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, vr. 69a.

47 Veli b. Yûsuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, vr. 69b.

48 Bkz. Midilli, *Şeriat-Kanun Ayrımı*, s. 131.

49 Mesela bk. Serahsi, *el-Mesûd*, IX, 79; Merginâni, *el-Hidâye*, II, 751-752; İbn Nüceym, *el-Bahru'r-râik*, V, 18.

50 Veli b. Yûsuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, vr. 69b-69a.

51 Özen, "Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları Açısından Mukayesesi", s. 357.

52 Veli b. Yûsuf, *Mecmû'atü'l-fetâvâ*, vr. 69b.

Bu fetva yukarıdaki hükümde anlatılan olay örgüsünün zaman, mekân ve gerçek kişilerden soyutlanmış temsili bir ifadesi gibi görünmektedir. Ahmed'in elinde büyük bir ihtimalle bu fetva bulunmaktaydı. Fetvadaki Beşir hükümdeki Ahmed'i; Alaybeyi Zeyd, Alaybeyi Hasan'ı; alaybeyinin adamları Amr ile Bekr, Hüseyin ve İbrahim'i; Ahmed'in evinde gizlenmesine izin veren komşusu Halit, Yusuf'u temsil etmektedir. Merkezî Hanefî-Osmanlı fetvalarında bu şekilde temsili isimlerin kullanılmış olması onların tipik özellikleri arasındadır.⁵³ Böylece meseleler mümkün olduğu kadar soyut bir anlatımla sunulmuş olmaktadır. Somut olayla ilgili zaman, mekân ve isim gibi bütün izler kasten silinmiş ve fetvaya soyut bir hüküm özelliği kazandırılmıştır. Bu suretle müftüler tek tarafın beyanına dayalı olarak mahkemeyi etkilemekten kaçınmış olmaktadır. Zira onlar fetvalarını somut hukukî gerçeklikten ziyade davalının olayı anlatışına ve indi yaklaşımına göre vermekte; ispat vasıtalarını kadı gibi itina ile incelemeksizin şer'î delillere göre hareket etmektedirler. Bu nedenle fetva *mülzim bi'l-hüküm* değil, *muhbir ani'l-hüküm* sayılır; yani kadı yönünden belli bir hükmün yürürlüğe konmasını zorunlu olarak gerektirmez, tavsiye ve bilgilendirme amaçlı bir cevap niteliği taşır. Neticede merkezî Osmanlı fetvaları teorik hükümler içeren klasik fıkıh kitapları ile somut hukukî olaylar arasında konumlanmaktadır. Fetva bütünüyle ne klasik fıkıh kitaplarındaki meseleler gibi soyut ve farazî ne de sicil kayıtlarındaki davalar gibi somuttur.

Fetvayı formüle eden görevliler detaya girmekten kaçınmışlardır. Mesela onlar alaybeyinin Ahmed hakkında hangi sebeple yakalama kararı verdiği hususuyla ilgilenmezler. Ahmed işlenmiş büyük bir suçun olağan şüphelisi olabilirdi. Fakat *müsevvidler* yoğun iş yükleri nedeniyle bu gibi "gereksiz" detaylara zaman ayıramazlardı. Onlar kendilerine anlatılan olayı açıkça betimlenmiş bir hukuk noktasına getirmek ve meselenin *müsteftinin* cevabını istediği esas yönüyle ilgilenmek zorundaydılar.

Ebüs-suûd Efendi yukarıdaki fetvada zor kullanarak -birçok kez- oğlancılık fiili icra eden alaybeyi için ölüm cezasını meşru görmektedir. Bu hüküm onun yukarıda tek bir oğlancılık fiili için bile ölüm cezasına cevaz veren fetvasına nazaran şaşırtıcı değildir. Hanefî mezhebindeki hâkim görüş ölüm cezası için failin zinada olduğu gibi evli olmasını gerekli görmez.⁵⁴ Ebü-s-suûd Efendi'nin, "Katl olunmak meşrû'dur." hükmünden sonra "Müteehhil değil ise dahi." deme gereği görmesi alaybeyinin bekâr olduğu ihtimalini de dikkate almasından kaynaklanmış olmalıdır. Ona göre alaybeyine ölüm cezası verilmezse oğlancılığın Hanefî mezhebindeki standart yaptırımı olan tazir ve hapis cezası uygulanmalıdır. Ebü-s-suûd Efendi bu yaptırımı *ta'zir-i şedîd ve habs-i medîd* şeklinde ifade eder. Ayrıca alaybeyinin görevine kalıcı olarak son verilmelidir. Onun hukuksuz emrini yerine getiren adamları da *ta'zir-i şedîd ve habs-i medîd* yaptırımlarına maruz kalmalıdır.

53 Özellikle Anadolu'nun güneyinden Yemen'e ve Kuzey Afrika'ya kadarki bölgelerde yaşayan diğer üç Sünnî mezhep âlimlerine ait fetvalar merkezî Osmanlı fetvalarından farklı olarak daha tafsilatlı olup zaman zaman dil, tarih ve sosyal hayatla ilgili somut bilgiler içermektedir. Özen, "Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları açısından Mukayesesi", s. 364-5.

54 Ebü Yusuf ve İmam Muhammed oğlancılık fiilini zina gibi kabul ettikleri için evli failer hakkında ölüm cezasını gerekli görmekteydiler (Mergînâni, *el-Hidâye*, II, 751-2). Ancak yukarıda ifade edildiği gibi Hanefî mezhebinde hâkim olan görüş bu değildir.

Ahmed bu fetvayı bir taşra müftüsünden almış olsaydı fetvada Hanefî mezhebinin muteber kitaplarından nakiller (*nükûl*) yer alabilirdi. Zira vilayet, sancak ve kazalarda görevli olan “kenar müftüleri” fetvalarına nükûl yazardı.⁵⁵ Muteber fıkıh kitaplarından yapılan nakiller verilen fetvaların hukuk geleneğindeki yerini gösterir ve ilgililere güven verirdi.⁵⁶ *Meşâyih-ı İslâm* olarak da anılan şeyhülislamlar ise fetvalarında herhangi bir hukukî dayanak göstermeye muhtaç olmayan hukuk otoriteleri olarak görülürdü.⁵⁷ Bunların içinde yukarıdaki fetvanın sahibi olan Ebüssuûd Efendi bütün bir Osmanlı hukuk tarihinde bu sıfatı en güçlü bir şekilde taşıyan şeyhülislamların başında gelmektedir.

Ebüssuûd Efendi davayı soruşturan ve hükme bağlayan kadıların yanında cezaları onaylayacak ve infaz edecek yöneticilere de telkinde bulunmaktadır. Onun telkini kadılar ve yöneticiler üzerinde son derece etkili olsa da pratikte tavsiye niteliğindedir. Ancak fetvasının tavsiye niteliği kadıların onu gelişigüzel reddedebileceği anlamına gelmez. Bunun için ellerinde kuvvetli gerekçeler bulunması gerekir.⁵⁸ Mesela Ahmed’in elindeki fetva maddi gerçeklikle birebir örtüşmezse yani onun Ebüssuûd Efendi’ye anlattığı mesele gerçekte yaşadığı olaya mutabık değilse kadılar pek tabi olarak fetvayı dikkate almayacaklardır. Kuvvetli gerekçeler bulunmadan kadının fetvayı göz ardı etmesini azil sebebi sayan birçok şeyhülislam fetvası vardır.⁵⁹ Öte yandan şikâyetçinin bizzat şeyhülislamdan fetva almış olması kadıların ellerinde davaya ilişkin hükmü dayandırabilecekleri sağlam bir hukukî görüş bulunduğu anlamına gelirdi. Kadılar önlere gelen davalara bakarken mezhepteki *müfta-bih* kavli bulma hususunda her zaman istidatlı olmazdı. Bilhassa somut davayla ilgili fıkıh kitaplarında açık bir hüküm bulunmadığı durumlarda işleri zorlaşırdı. Özen’in ifadesine göre onlar kimi zaman gerekli hükmü araştırarak zaman kaybetmek istemez ve kolay yolu seçerek bizzat şeyhülislamdan -fetva iş yükünü gereksiz yere artırdıkları için kendilerine sitem ettirme pahasına- fetva isterlerdi.⁶⁰ Ahmed’in elindeki fetva kadının davaya ilişkin en isabetli hükmü vermek için hiç çaba harcamadan edinmiş olduğu kuvvetli bir hukukî dayanak olmanın yanında, hükmün olumsuz etkileyebileceği nüfuzlu kişilerin tasallutundan korunmak için de bir sığınaktı. Kadı, Ebüssuûd Efendi’nin fetvası uyarınca zanlı alaybeyi hakkında ölüm cezasına hükmettiğinde bu ağır ceza kendisine olduğu kadar fetvanın sahibine de nispet edilebilirdi.

Şüphesiz ki Ahmed’in bizzat Şeyhülislam Ebüssuûd Efendi’den fetva almış görünmesi merkezî hükümetten talep ettiği hükmü elde etmesini kolaylaştırmıştır. Şeyhülislamlık

55 Arslan, “Osmanlı Dönemi Nüküllü Fetva Mecmuaları ve Özellikleri”, s. 168; Hezârfen Hüseyin Efendi, *Telhîsü'l-beyân*, s. 200.

56 Taşra müftülerinin fetvalarına nükûl yazmaları gerektiğini emreden bir hüküm için bk. Heyd, “Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri”, s. 300.

57 Kimi zaman mezhebin temel görüşlerine aykırı Şeyhülislam fetvalarının bile *ma’mûlün-bih* kabul edilmiş olması (bir örnek için bk. Kaya, “Osmanlı Örneğinde Fetvada Süreklilik ve Değişim”, s. 544) onların bu otoriteleriyle ilgilidir.

58 Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, s. 94. Aydın’ın bu yaklaşımı hakkında bir değerlendirme için bkz. Gedikli, “Osmanlı Mahkemelerinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi”, s. 209-210.

59 Heyd, “Osmanlı’da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri”, s. 314.

60 Özen, “Fetva Literatürünün Dönem, Coğrafya ve Mezhep Farklılıkları açısından Mukayesesi”, s. 367-8.

makamını uzun yıllardan beri işgal etmekte olan bu güçlü hukuk adamının söz konusu meselede gevşeklik gösteren yöneticilerin Allah katında mazur olmayacaklarını ve Allah'a hiçbir cevap veremeyeceklerini belirtmesi Dîvân'da hükmün yazılmasını hızlandırdığı gibi -eğer gereği yerine getirilmişse- taşrada da meselenin ivedilikle soruşturulmasını teşvik etmiş ve yargılama sonucunda verilen hükmün niteliğini etkilemiş olmalıdır.

3. Fermanın İkinci Kısım: Kadıların Takip Edeceği Muhakeme Esasları

Merkezi hükümetin ilgili taşra kadılarının davayı ele alırken yerine getirmelerini istediği muhakeme prosedürü ve almaları gereken tedbirler, ilk kısmı yukarıda zikredilen hükmün devamında şu şekilde yazılmıştır:

“...buyurdum ki: Dergâh-ı Mu'allâm çavuşlarından Mehmed vusûl buldukda te'hîr itmeyüb mezbûr alaybeğisi her kande ise buldurub getürdüb ahvâllerin husamâ muvacehesinde bir def'a şer'le faslolunmadıysa a'yân-ı vilâyetden hakk üzre teftîş ve bu bâbda elinde olan şer'î fetvâsı nazar idüp göresiz; arz olunduğu gibi olup mezbûrların üzerine husûs-ı mezbûr şer'le sâbit olursa mezkûrî ve bu bâbda mübâşir olanları habsidüp dahi eğer mezkûr alaybeği üzerinedür, eğer sâyir bu bâbda bile olanlar üzerinedür; şer'le sübût ü zuhûr bulan mevâddı sicill idüp sicillerin yazup arzidesiz; sonra emrüm ne veçhile sâdir olursa amel idesiz. Ammâ; hîn-i teftîşde hakk-ı sarîha tâbî' olub hiç bir cânibe meylitmeyüb tezvîrden ve telbisden ve şuhûd-ı zûrdan hazer idüp kazıyye[de] medhali olmayanları dahlitdurmeyüb eslemeyeni ve lâzımü'l-arz olanı yazup bildüresiz.”⁶¹

Dîvân üyeleri, daha da özelde Rumeli Kazaskeri⁶² davayı hükme bağlamak için ne davanın taraflarına ne bunların vekillerine ne de yeterli ispat vasıtalarına sahipti. Gerçi davanın bir tarafı olarak Ahmed'in verdiği ifadenin oldukça güçlü bir etkisi vardı. Zira Gümüş'ten yola çıkıp bin bir meşakkatle İstanbul'a ulaşmış bir kimsenin yalan söylemesi makul değildi. Müşteki o kadar yolu yalan söylemek için kat etmiş olamazdı. Bununla birlikte merkezî yetkililer sadece davacının ifadesine dayanarak hüküm veremezlerdi. Tarafların yetkili mahkemeye celp edilmesi, delillerin toplanması, değerlendirilmesi ve muhakeme neticesinin kendilerine ulaştırılması gerekiyordu. Bunu sağlamak için Dîvân-ı Hümâyun ilgili kadı-lara gerekli talimatları verdi ve nihaî hükmü soruşturma neticesinin kendisine iletilmesinden sonraya bıraktı.

Fermandaki üst bilgede davacı Ahmed'e bir hüküm sureti verildiği belirtilmektedir. Ancak soruşturma Ahmed'in ilgili kadılıklara müracaatıyla değil, İstanbul'dan gönderilecek olan bir çavuşun gelmesiyle başlayacaktır. Soruşturma sürecini başlatacak asıl resmî yazı Çavuş'un yanındadır. Kamu otoritesini doğrudan ilgilendiren konularda merkezden bu şekilde bir çavuşun gönderilmesi tipik bir uygulamadır. Çavuşların taşra yolculuklarında önemli devlet yazılarını yerine ulaştırma ve cezaları infaz etme görevleri önemli bir yer tutmaktadır.⁶³

61 7 Numaralı Mühimme Defteri, I, 108.

62 Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyun*, s. 69-70; Akman, *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*, s. 124.

63 Mumcu, *Dîvân-ı Hümâyun*, s. 44. 976/1598 tarihli bir hükümde İstanbul'dan Selanik, Sofya, Zağra, Gelibolu ve

Bu dava için özel olarak görevlendirilmiş olan Mehmet Çavuş adamlarıyla birlikte sanıkların mahkemeye celp edilmesine ve kadıların soruşturmayı harici bir müdahale olmaksızın gereği üzere yürütmelerine nezaret edecek, sicil ve hükmün yerine ulaştırılmasını sağlayacak, lazım olduğunda infazı mahallinde icra edecek veya emir geldiğinde suçluları İstanbul'a götürecekti.

Fermanda Ahmed'in iddiası hakkında soruşturma başlatılması davanın daha önce davalıların katılımıyla şer'î uygun olarak sonuçlandırılmamış olması şartına bağlanmaktadır. Zira dava daha önce şer'î uygun olarak sonuçlandırılmış olabilir. Bu durumda kural olarak dava yeniden ele alınamaz.⁶⁴ Ancak istisnai hallerde hükmün bozulması ve davanın Dîvân tarafından yeniden ele alınması mümkündür.⁶⁵ Dava hükme bağlanmadıysa *a'yân-ı vilâyet* yani kazanın ileri gelenlerinden kadı riyasetinde teşkil edilecek bir heyet tarafından alaybeyi *teftiş* edilmelidir. Merkezî otorite taşraya gönderdiği hükümlerde genellikle belirttiği üzere teftişin hakkaniyet ve adalet esaslarına göre yapılmasını, davanın bir tarafının kayırılmamasını, hileden ve yalan dolandan kaçınılmasını, yalancı şahitlerden uzak durulmasını ve ilgisiz kişilerin davaya dâhil edilmemesini istemektedir. Ferman emirler karşısında umursamaz bir tavır takınanların ve emirlerin yerine getirilmesine mani olanların merkezî hükümete bildirilmesi emriyle sona ermektedir.

Fermana göre teftiş neticesinde davacı Ahmed'in iddia ettiği hususların şer'île *sâbit* olduğu anlaşılırsa alaybeyi ve ona yardımcı olan adamları hapsedilmelidir. Merkezî otorite askerî sınıftan olanların suçlu bulunması halinde genellikle faillerin hapsedilmesini istemekte ve gelecek emre göre hareket edilmesini emretmektedir. İddia edilen hususların şer'île *sâbit* olması için ya faillerin suçlarını ikrar etmesi ya da suça tanıklık eden en az iki erkek şahit bulunması gerekmektedir. Delillerin toplanıp değerlendirilmesi sürecini bütün detaylarıyla ele alacak ve yürütecek olan yargı görevlisi kadıdır. Kadının şer'île *sübût ü zuhûr bulan* hususları kaydettiği sicil, merkezî hükümet yetkilileri tarafından değerlendirilecek ve ikinci bir hükümle takip edeceği hareket tarzı bildirilecektir. Eğer alaybeyi ve adamlarına isnat edilen suçlar şer'an sabit olmuş ve şeyhülislam fetvası dikkate alınmışsa büyük bir ihtimalle alaybeyi ölüm cezasına, adamları ağır dayak ve uzun süreli hapis cezalarına çarptırılmıştır. Merkezî yetkililerin Ahmed'in elindeki fetvaya bakılmasını istemeleri oradaki cezaları zımnen uygun buldukları ve şer'an hükmedilmesi halinde her birini onaylayacakları anlamına gelmektedir.

Silistre'ye varıncaya kadarki kadılıklara ağır cezaların Evren Çavuş'a infaz ettirilmesi emredilmektedir (7 Numaralı Mühimme Defteri, II, 261-2).

64 Bu kurala dair iki fetva için bk. Aslan, "İslam-Osmanlı Hukukunun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti", s. 88; Mumcu, *Dîvân-ı Hümayun*, s. 74.

65 Mumcu'nun ifadelerine göre kadının verdiği hükmün açık bir haksızlık içermesi, dava görülürken meşru usule uygun davranılmaması, kadının rüşvet alması, tanıkların doğru ifade vermemesi, hükme yanlış bir kuralla ulaşılması veya yeni delillerin ortaya çıkması gibi şikâyetler üzerine gerekli inceleme yapılır ve şikâyetin haklı olduğu tespit edilirse yargılama yeni baştan yapılırdı (*Dîvân-ı Hümayun*, s. 73).

Sonuç

Dönemin mühimme defterlerinde yapılan hızlı bir taramada konuyla ilgili daha sonraki yıllara ait her hangi bir hükme rastlanmamıştır. Olayın geçtiği sancaklara ait kadı sicilleri olaydan yıllarca sonra tutulmaya başlanmış görüldüğü⁶⁶ için davanın soruşturulma süreci ve nihai hükümler hakkında her hangi bir belgeye ulaşmak mümkün olmamıştır. Ancak dönemin tipik soruşturma süreçlerinden ve cezalandırma pratiklerinden hareketle davanın akıbeti hakkında bazı tahminlerde bulunulabilir. Öncelikle alaybeyi suçlu bulunmuş, hapsedilmiş ve gelen yeni bir emirle suç mahallinde infaz edilmiş olabilir. Belki de infaz edilmek veya küreğe konulmak üzere sicillerle birlikte çavuşlar eşliğinde İstanbul'a getirilmesi emredilmiştir. Alaybeyi ve adamlarının delil yetersizliğinden beraat etmiş olmaları da mümkündür. Nihayet alaybeyi kayıplara karışmış ve bu nedenle soruşturmadan bir netice alınamamıştır. Pek tabiidir ki Ahmed'i davanın *şer'le* ele alındığına en fazla ikna edecek ihtimaller ölüm cezasını içerenler olacaktır. Eğer yargılama yapılmışsa ve gerekli ispat vasıtaları temin edilmişse alaybeyinin son derece ağır ve vahim olan, fetva ve fermanla desteklenmiş bulunan bir suçlamadan sadece -Ebüssüüd Efendi'nin alternatif yaptırım olarak önerdiği ceza gurubu olan- azil, dayak ve hapisle kurtulmuş olması neredeyse ihtimal dışıdır.

Ahmed'in adalet arayış hikâyesinin bizatihi kendisi ve hikâyenin nasıl sonuçlandığı bu çalışmanın kaleme alınış amacı yönünden tali bir öneme sahiptir. Bir fetva ve onun gerçek hayatla bağlantısını kuran bir ferman ışığında inşa edilmeye çalışılan bu tatsız hikâyeden çıkan esas sonuç zaman, mekân, kişi vb. bütün reel izlerin bilinçli olarak silinmiş olduğu temsili anlatımlı merkezî Osmanlı fetvalarıyla günlük hayattaki somut olaylar arasında güçlü ilişkilerin bulunduğuudur. Fetvanın reel hukuk yaşamıyla olan bu güçlü ilişkisi onun hukuk tarihi ve sosyal tarih açısından ihmal edilmemesi gereken önemli bir kaynak olduğunu göstermektedir. Gerçekten de dinî ve hukukî hayatın muhtelif alanlarına dair toplum bireyleri tarafından sorulmuş sorular ve bu sorulara verilen cevaplar sadece o toplumun din ve hukuk anlayışıyla ilgili değil, aynı zamanda günlük yaşam, aile ilişkileri, örf ve âdetler, kültürel değerler vb. hakkında da önemli ipuçları içerir. Nitekim sadece bu çalışmaya konu olan fetvadan XVI. asrın ikinci yarısında Amasya civarında örfi yetkililerin keyfi bir şekilde tassarruflarda bulunabildiği, halka ağır zulümler yapabildiği, mağdurların adalet elde etme hususunda mahallî yetkililere yeterince güvenmediği ve adalet aramak için İstanbul'a gitmeyi göze aldığı, komşular arasında mağdurları zalim örfi yetkililere karşı koruma hususunda bir dayanışma bulunduğu, cinsel suçların işlenme biçimi, muhtelif ceza tipleri, dinî otoritelerin halk ve devlet nazarındaki yeri, müftülerin yöneticilerle ilişkileri gibi birbirinden farklı birçok konuda izlenimler edinmek mümkündür. Osmanlı dönemi fetvalarının belli usuller dâhilinde analiz edilmesi ve bağlantılı tarihsel dokümanlar eşliğinde değerlendirilmesi Osmanlı toplum yaşamının gizli kalmış pek çok yönünü ortaya çıkaracak bir potansiyele sahiptir.

66 İSAM'ın veri tabanında Amasya şer'iyye sicillerinin en erken 1034/1624 tarihini taşıdığı görülmektedir. Aynı veri tabanında olayın ilgili olduğu bir başka sancak olan Çorum'a ait en eski şer'iyye sicili çok daha geç tarihlidir.

Kaynaklar

- Akdağ, Mustafa. *Büyük Celali Karışıklıkları Başlaması*, Ankara: Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1963.
- . *Celali İsyanları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Yayınları, 1963.
- Akdağ, Mustafa. *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2014.
- Akman, Mehmet. *Osmanlı Devletinde Ceza Yargılaması*, İstanbul: Eren Yayınları, 2004.
- Anhegger, Robert – Halil İnalçık. *Kanunnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i Örf-i Osmânî*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1956.
- Arslan, Emine. “Osmanlı Dönemi Nuküllü Fetva Mecmuaları ve Özellikleri”. *Osmanlı Hukukunda Fetva* (ed. Süleyman Kaya, Yunus Uğur, Mustafa Demiray). İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Aslan, Nâsi. “İslam-Osmanlı Hukuku'nun Oluşumunda Fetva ve Kaza Münasebeti.” *Dini Araştırmalar*, 1999, II, sy. 4, s. 85-100.
- Atar, Abdülkadir. *XVIII. Yüzyılda Yayınlanmış Fetva Mecmualarına Göre Osmanlı'da İktisadi Hayat* (doktora tezi, 2015). Marmara Üniversitesi SBE.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta, 2014.
- Barkan, Ömer Lütfi. *XV ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve mali Esasları: Kanunlar*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1946.
- Bilgin, Vejdî. *Fakih ve Toplum: Osmanlı'da Sosyal Yapı ve Fıkıh*. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Cihan, Ravza. *Şeyhülislam Abdürrahim Efendi'nin Fetvaları Işığında XVIII. Yüzyılda Osmanlı'da Hukukî Hayat* (doktora tezi, 2016). Marmara Üniversitesi SBE.
- Demir, Aydoğan. “Kanunî'nin Bir Fermanı Vesilesiyle Zina Üzerine Düşünceler.” *Tarih ve Toplum*, 1998, sy. 169, s. 4-14.
- Ebüsüüd Efendi, Muhammed b. Muhammed el-İmâd. *Mecmû'atü'l-fetâvâ* (der. Veli b. Yûsuf el-İskilibî). nr. 178. DİB İstanbul Müftülüğü Kütüphanesi.
- Ergenç, Özer. *XVI. yüzyılda Ankara ve Konya*. İstanbul: 2012.
- Gedikli, Fethi. “Osmanlı Mahkemesinde Fetva Kullanımı ve Fetva-Kaza İlişkisi.” *Osmanlı Hukukunda Fetva* (ed. Süleyman Kaya – Yunus Uğur – Mustafa Demiray). 201-226. İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Gerber, Haim. *State, Society, and Law in Islam Ottoman Law in Comparative Perspective*. Albany: State University of New York, 1994.
- Gürbüz, Adnan. *XVI. Yüzyılda Amasya Sancağı* (doktora tezi, 1993). Ankara Üniversitesi SBE.
- Halaçoğlu, Yusuf. *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilâtı ve Sosyal Yapı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991.
- Hallaq, Wael B.. “From Fetwas to Furû': Growth and Change in Islamic Substantive Law.” *Islamic Law and Society*, 1994, I, sy. 1, s. 29-65.
- Heyd, Uriel. “Osmanlı'da Fetva Müessesesinin Bazı Tezahürleri” (trc. Fethi Gedikli). *Hukuk Araştırmaları*, 1995, IX, sy. 1-3, s. 287-317.
- . *Studies in Old Ottoman Criminal Law* (ed. V. L. Menage). Oxford: Oxford University Press, 1973.
- Hezârfen Hüseyin Efendi. *Telhîsü'l-beyân fî kavânin-i Âl-i Osmân* (haz. Sevim İlgürel). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1998.
- İbn Nüceym, Zeynüddin Zeyn b. İbrahim. *el-Bahrü'r-râik şerhu Kenzi'd-dekâik*. Kahire: el-Matba'atü'l-İlmiyye, 1311.
- İnalçık, Halil. “Şikâyet Hakkı: Arz-ı Hal ve Arz-ı Mahzarlar.” *Osmanlı Araştırmaları*, 1988, sy. 7-8, s. 33-54.
- İnanır, Ahmed. *Kanuni Döneminde Osmanlı'da Hukukî Hayat*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı, 2011.

- Jennings, Ronald J. "Limitations of the Judicial Powers of the Kadi in 17th Century Ottoman Kayseri." *Studies on Ottoman Social History in the Sixteenth and Seventeenth Centuries: Woman, Zimmis and Sharia Courts in Kayseri, Cyprus and Trabzon*. İstanbul: The Isis Press, 1999, s. 247-276.
- Kâdihan, Ebü'l-mehâsin Fahrüddin Hasan b. Mansûr el-Özkendî. *el-Fetâva'l-Hâniyye* (Fetâva'l-Hindiyeye'nin kenarında). Bulak: el-Matba'atü'l-Emîriyye, 1310.
- Karataş, Osman. *3 Numaralı Mühimme Zeyli (984/1576)* (yüksek lisans tezi, 2010). Marmara Üniversitesi TAE.
- Kaya, Süleyman. "Osmanlı Örneğinde Fetvada Süreklilik ve Değişim." *Osmanlı Hukukunda Fetva* (ed. Süleyman Kaya, Yunus Uğur, Mustafa Demiray). İstanbul: Klasik Yayınları, 2018.
- Kütükoğlu, Mübahat S.. "Mühimme Defteri." *DİA*, XXXI, 520-3.
- el-Mergînânî, Ebü'l-Hasan Burhânüddin Ali b. Ebî Bekir, *el-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî* (nşr. Muhammed Muhammed Tamir – Hâfız Âşûr Hâfız). Kahire: Dâru's-Selâm, 2000.
- Messick, Brinkley. "The Mufti, The Text and the World: Legal Interpretation in Yemen." *Man*, 1986, XXI, sy. 1, s. 102-119.
- Midilli, Muharrem. *Klasik Osmanlı Ceza Hukukunda Şeriat-Kanun Ayrımı*. İstanbul: Klasik Yayınları, 2019.
- Molla Hüsrev, Mehmed b. Ferâmurz. *Düreru'l-hükkâm fî şerh-i Gureri'l-ahkâm*. İstanbul: Matba'a-i ve Kitabhâne-i Mehmed Esad, 1300.
- Mumcu, Ahmed. *Divân-ı Hümayun*. Ankara: Phonix, 2017.
- Mütercim Asım Efendi. "Emred." *el-Okyânusu'l-basît fî tercemeti'l-Kâmûsu'l-mühît* (haz. Yunus Koç – Eyyüp Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Ortaylı, İlber. *Osmanlı Devletinde Kadı: Hukuk ve İdare Adamı Olarak*. Ankara: Turhan Kitabevi, 1994.
- Örsten Esingen, Seda. "Osmanlı Hukuk Tarihi Kaynağı Olarak Fetva Mecmuaları." *Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 2007, sy. 4, s. 29-40.
- Ökten, Ertuğrul. *Ottoman Society and State in the Light of the Fatwas İbn Kemal* (yüksek lisans tezi, 1996). İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi ESBE.
- Pakalın, Mehmet Zeki. "Sancakbeyi." *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1993, III, 119-121.
- es-Serahsî, Ebû Bekir Muhammed b. Ahmed. *el-Mebsût*. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1989.
- Şahin, İlhan. "Çorum." *DİA*, VIII, 373-6.
- "Sancak." *DİA*, XXXIX, 97-9.
- Tuğluca, Murat. *Osmanlı Devlet-Toplum İlişkisinde Şikâyet Mekanizması ve İşleyiş Biçimi*. Ankara: TTK, 2016.
- Vankulu Mehmed Efendi. "Emred." *Vankulu Lügati* (haz. Yunus Koç – Eyüp Tanrıverdi). İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2014.
- 3 Numaralı Mühimme Defteri: (966-968/1558-1560): Özet ve Transkripsiyon (haz. Nezih Aykut v.dgr.). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998.
- 7 Numaralı Mühimme Defteri: (975-976/1567-1569): özet-transkripsiyon-indeks (haz. Hacı Osman Yıldırım v.dgr.). Ankara: Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, 1998.